

ΣτΕ Στ' 2262-4/2023 7μ: Αντιρρησίες συνείδησης. Συνταγματική κατοχύρωση. Κριτήριο το ηθικά αφόρητο κάθε βίας. Ανεκτή εναλλακτική θητεία μεγαλύτερη της στρατιωτικής. Αρκούν ειλικρινείς ιδεολογικοί λόγοι χωρίς ένταξη σε ορισμένο σχήμα ή διενέργεια πράξεων.

12/12/2023

ΣτΕ Στ' 2262-4/2023

Πρόεδρος: Ι. Γράβαρης, Αντιπρόεδρος

Εισηγήτριες: Κ. Φιλοπούλου, Σύμβουλος,

Σ. Λαμπροπούλου, Πάρεδρος

Από το Σύνταγμα [άρθρα 2 (παρ.1 και 2), 4 (παρ 1, 6 και ερμ. δήλωση), 5 (παρ.1 και 2), 13 (παρ. 1 και 4) 25 (παρ 1 – 4) και 45] συνάγονται τα εξής: Η συμβολή στην άμυνα της πατρίδας αποτελεί βασική κατ' αρχήν συνταγματική υποχρέωση των Ελλήνων και περιλαμβάνει, σε καιρό ειρήνης, την αυτοπρόσωπη θητεία στις ένοπλες δυνάμεις της Χώρας. Στοιχείο της θητείας αυτής αποτελεί, από τη φύση της, η ανάληψη δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την άσκηση σε πράξεις βίας και, δυνητικά, αφαίρεσης ανθρώπινης ζωής. Η αποδοχή του στοιχείου αυτού, ως εγγενούς στη στρατιωτική θητεία και αναγκαίου για τη λειτουργία των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, ως στρατού δημοκρατικού, ειρηνικού και ανθρωπιστικού κράτους δικαίου, εντάσσεται στην πιο πάνω συνταγματική υποχρέωση των ελλήνων πολιτών, ανεξάρτητα κατ' αρχήν από το συνειδησιακό αντίκρισμα που έχουν συνήθως για τους ανθρώπους τα σχετικά ζητήματα.

Σε περιπτώσεις όμως κατά τις οποίες η συνείδηση ορισμένων προσώπων, για λόγους θρησκευτικούς, ιδεολογικούς, ηθικούς, και γενικά λόγω της εσωτερικής τους πορείας, έχει διαμορφωθεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε η άσκηση από αυτούς βίας και η αφαίρεση ανθρώπινης ζωής, ακόμη και ως ενδεχόμενο, και για οποιαδήποτε αιτία, να είναι ηθικά αφόρητη και να επιδρά καταλυτικά στην ίδια τη συγκρότηση της προσωπικότητάς τους, τότε, υπό τις συνθήκες αυτές, εφόσον δηλώνονται και προσηκόντως αναδεικνύονται, η απαίτηση εκτέλεσης στρατιωτικής θητείας θα αντιστρατευόταν τον σεβασμό στην αξία του ανθρώπου, ο οποίος, ως «πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας» (άρθρο 2 παρ. 1 Συντ.), καταλαμβάνει και οριοθετεί και την ως άνω για την άμυνα της πατρίδας υποχρέωση των Ελλήνων. Ανακύπτει επομένως στις εν λόγω περιπτώσεις η υποχρέωση της Πολιτείας να σεβαστεί την έτσι διαμορφωμένη συνείδηση και να μην την υποβάλει στην ακραία γι αυτήν δοκιμασία της υποχρέωσης σε στρατιωτική θητεία ή σε οποιαδήποτε, ευθεία ή συγκεκαλυμμένη, τιμωρία για την άρνησή της να υποβληθεί σ' αυτήν. Για τις περιπτώσεις δε ακριβώς αυτές θεσπίσθηκε η υπό το άρθρο 4 του Συντάγματος ερμηνευτική δήλωση, έχουσα την έννοια ότι οι αντιρρησίες συνείδησης, οι οποίοι δεν θα ήταν, κατά τ' ανωτέρω, επιτρεπτό να υποχρεωθούν σε «ένοπλη ή γενικά στρατιωτική υπηρεσία», δεν είναι αντισυνταγματικό (αυτό είναι το νόημα της φράσης «η διάταξη της παραγράφου 6 δεν αποκλείει») να υποβάλλονται με νόμο σε αντίστοιχη προς την αντίρρηση «εναλλακτική θητεία».

Καίριο, εξ άλλου, ζήτημα για την ορθή εφαρμογή των εν λόγω ρυθμίσεων αποτελεί ο τρόπος διαγνώσεως της in concreto συνδρομής της ουσιαστικής τους προϋπόθεσης, δηλαδή της υπό την ανωτέρω έννοια «αντίρρησης συνειδήσεως». Η διάγνωση του στοιχείου τούτου, ως αναγόμενου στο ενδιάθετο φρόνημα του ανθρώπου, πρέπει, κατά την έννοια των ανωτέρω συνταγματικών διατάξεων, να οργανώνεται στον νόμο με τρόπο τέτοιο, που να είναι πρόσφορος εν ταυτώ, και την έννοια και την ειλικρίνεια της δηλώσεως να εξακριβώσει και να αποδώσει, και την αξιοπρέπεια και τα προσωπικά δεδομένα του δηλούντος να προστατεύσει στο προσήκον μέτρο αλλά και την άμυνα της Χώρας να διαφυλάξει από κατακρηστικές ή αβάσιμες επικλήσεις εννοιών και καταστάσεων από τη φύση τους λεπτών και δυσδιάγνωστων. Αντικείμενο πάντως προς διάγνωση αποτελεί σε κάθε περίπτωση η συνδρομή της πιο πάνω συνταγματικής προϋπόθεσης, η συνειδησιακή δηλαδή εκείνη συγκρότηση η οποία, ανεξάρτητα από τους λόγους που τη δημιούργησαν, καθώς και από το εάν έχει ή όχι υπαχθεί σε δεδομένο σχήμα ή εκδηλωθεί με συγκεκριμένες δράσεις, αποστρέφεται όντως με την προεκτεθείσα ηθική ένταση και σοβαρότητα κάθε ανεξαιρέτως μορφή βίας. Άλλο δε το ζήτημα ότι για την οφειλόμενη διάγνωση της έννοιας, της ειλικρίνειας και της σοβαρότητας της δήλωσης μπορεί να θεσπιστεί σχετική διαδικασία και κριτήρια σύμφωνα με τις πιο πάνω συνταγματικές αρχές και, ειδικότερα, να αντληθούν συμπεράσματα από την εν γένει πορεία και συμπεριφορά του δηλούντος, ή και να χρησιμοποιηθούν πρόσφορα τεκμήρια από τις ίδιες τις σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις, όπως η προς τούτο – και όχι προς αποτροπή ή τιμωρία- πρόβλεψη ευλόγως μεγαλύτερης από τη στρατιωτική εναλλακτικής θητείας. Οι συνταγματικές αυτές αρχές βρίσκονται σε αρμονία και με τις σχετικές υπερνομοθετικές επίσης ρυθμίσεις της ΕΣΔΑ κ.λπ.

Κατόπιν αυτών, κρίθηκαν περαιτέρω τα ακόλουθα:

Με την ΣτΕ 2262/2023:

α) Ότι η ισχύουσα νομοθετική εξουσιοδότηση του άρθρου 60 του ν. 3421/2005 (ν. 4609/2019) να καθορίζει ο Υπουργός Εθν. Άμυνας τον χρόνο εναλλακτικής υπηρεσίας των αντιρρησιών συνειδήσεως από το ισόχρονο μέχρι το διπλάσιο της στρατιωτικής θητείας, ερμηνευόμενη σύμφωνα με το Σύνταγμα, υπό την έννοια δηλ. ότι ο συγκεκριμένος εκάστοτε καθορισμός πρέπει να γίνεται με συνταγματικά κριτήρια, υποκειμένος, από την άποψη αυτή, σε δικαστικό έλεγχο, είναι, κατ' αρχήν, συνταγματικά ανεκτή. (με μειοψ. ότι η πρόβλεψη διπλάσιου χρόνου έστω και ως ανώτατου ορίου είναι ανίσχυρη),

β) ότι η χρήση της εξουσιοδότησης με την έκδοση της ισχύουσας κανονιστικής υπουργικής απόφασης, με την οποία, αφού προηγουμένως είχε εξισωθεί η στρατιωτική θητεία με την εναλλακτική υπηρεσία, η τελευταία ορίσθηκε κατά βάση (στην πλήρη της διάρκεια) σε 15 μήνες έναντι 12 μηνών αντίστοιχης θητείας στο Ναυτικό και την Αεροπορία και 9 στον Στρατό, είναι επίσης συνταγματικά ανεκτή και, ειδικότερα, ότι η εν λόγω απόφαση υπαγορεύθηκε από εύλογα και αντικειμενικά κριτήρια δημοσίου συμφέροντος, σύμφωνα με την αρχή της ισότητας, λόγω διαφορών στις εκατέρωθεν συνθήκες, και αναγόμενα, μεταξύ άλλων, στη δημιουργία τεκμηρίου ειλικρίνειας και σοβαρότητας της οικείας δήλωσης, και ότι, ως κανονιστική, δεν ελέγχεται δικαστικά από άποψη αιτιολογίας, ενώ, εξ άλλου, δεν παραβιάζει την αρχή της προστατευομένης εμπιστοσύνης. (με συγκλίνουσα γνώμη ότι ο καθορισμός μεγαλύτερης διάρκειας είναι ανεκτός μόνο καθόσον παρέχει ισχυρό πειστήριο σοβαρότητας του δηλουμένου φρονήματος, και με μειοψ. ότι η πιο πάνω κανονιστική απόφαση δεν αιτιολογείται όπως θα έπρεπε για να ελεγχθεί η συνταγματικότητά της). Με τις σκέψεις αυτές απορρίφθηκε αίτηση ακυρώσεως κατά της κανονιστικής αυτής αποφάσεως.

Με τις ΣτΕ 2263 και 2264/2023:

α) Ότι η συγκρότηση της οικείας γνωμοδοτικής Επιτροπής, όπως ισχύει μετά τον ν. 4609/2019, παρέχει τις απαιτούμενες εγγυήσεις ανεξαρτησίας και αμεροληψίας, περιλαμβάνοντας ένα μόνον στρατιωτικό (και δη του Κοινού Νομικού Σώματος) έναντι 3 καθηγητών πανεπιστημίου και ενός μέλους του ΝΣΚ, και παρέχοντας απλή γνώμη στον αποφασίζοντα Υπουργό Εθνικής Άμυνας ο οποίος δεν είναι "στρατιωτικός", αλλά το μέλος της Κυβέρνησης το υπεύθυνο απέναντί της και απέναντι στη Βουλή να εφαρμόζει την κατά το Σύνταγμα κυβερνητική πολιτική στον τομέα της εθνικής άμυνας, οφείλοντας επομένως και ο ίδιος να ενστερνίζεται και να εφαρμόζει τις προστατευτικές για τους αντιρρησίες συνειδήσεως συνταγματικές κ.λπ υπερνομοθετικές ρυθμίσεις,

β) ότι τα αρμόδια όργανα (Επιτροπή και Υπουργός) οφείλουν σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση υποβολής σχετικού αιτήματος να ερευνούν συνδυαστικά το σύνολο των προβαλλόμενων ισχυρισμών και των στοιχείων των οποίων γίνεται επίκληση, προκειμένου να διακριβώσουν κατά πόσον ο αιτών πληροί πράγματι την προϋπόθεση του Συντάγματος και του νόμου, έχοντας τη συνείδησή του διαμορφωμένη κατά τρόπο τέτοιο, ώστε η εκτέλεση στρατιωτικής θητείας να του είναι ηθικά αφόρητη. Τούτο δε, ανεξάρτητα από τους λόγους που προκάλεσαν τη συνειδησιακή αυτή συγκρότηση, και ειδικότερα αδιακρίτως εάν αυτή οφείλεται σε θρησκευτικούς, ιδεολογικούς, φιλοσοφικούς κ.λπ. λόγους, ή σε συνδυασμό τους, αν προέρχεται από την προσχώρηση σε ορισμένο θρησκευτικό ή άλλο σύστημα, καθώς και αν έχει συνοδευθεί από ανάπτυξη αντίστοιχης δραστηριότητας. Φθάνει να συνάγεται από το σύνολο των σχετικών ενδείξεων η ειλικρίνεια της σχετικής δήλωσης και η υπό την ανωτέρω έννοια όντως ιδιαίτερη και σταθερή, ως στάση ζωής, ηθική αποστροφή απέναντι σε κάθε μορφή βίας. Κατά συνέπεια, δεδομένου και του δυσδιάγνωστου του φρονήματος, καθώς και της ανάγκης προστασίας της αξιοπρέπειας του υποβαλλόμενου σε εξέταση με τέτοιο αντικείμενο, μπορεί κατά νόμον να διαμορφωθεί θετική κρίση και να γίνει δεκτό το αίτημα κατά (την οφειλόμενη προς τούτο από τη Διοίκηση) συνεκτίμηση, για τη συναγωγή σχετικού τεκμηρίου, της όλης ιστορίας του αιτούντος, των στοιχείων που επικαλείται, της σαφήνειας και της συνοχής του λόγου και των επιχειρημάτων του, καθώς και της εν γένει εντύπωσης της επιτροπής από την αντίστοιχη παρουσία και στάση του κατά τη συνέντευξη όλων αυτών εξεταζομένων εν όψει και του ότι αναδέχεται πάντως να εκτελέσει, εφόσον προβλέπεται, εναλλακτική υπηρεσία μακρότερη της στρατιωτικής θητείας. (μειοψ. ότι απαιτείται επίκληση και απόδειξη προγενέστερης φανεράς δράσης).

Κατόπιν αυτών, υπουργικές αποφάσεις, με τις οποίες (όπως και με τις αντίστοιχες γνωμοδοτήσεις της Επιτροπής), προκειμένου περί αιτούντων μελών μεν οικογενειών μαρτύρων του Ιεχωβά, που οι ίδιοι όμως (μη μέλη – ή μη μέλη ακόμα- της συγκεκριμένης θρησκείας) δεν στήριξαν την αντίρρησή τους σε θρησκευτικούς αλλά σε ιδεολογικούς, εν όψει και της ανατροφής τους, λόγους περί ηθικής αδυναμίας τους να υπηρετήσουν στρατιωτική θητεία, κρίθηκαν πλημμελώς αιτιολογημένες και ακυρώθηκαν, γιατί δεν ερεύνησαν, όπως έπρεπε, τους προβληθέντες από τους αιτούντες ουσιώδεις ισχυρισμούς συνδυαστικά κατά την ειλικρίνεια και την ουσιαστική τους βασιμότητα, αλλά απέρριψαν τα αιτήματα αποβλέποντας μη νομίμως σε μόνη τη μη απόδειξη συγκεκριμένης δράσης ή ιδεολογίας ή τη μη (πλήρη) προσχώρηση στη συγκεκριμένη θρησκεία.